

TANÁR LENNI VAGY TANÁRNAK LENNI? A MAGYAR INFINITÍVUSZOS SZERKEZETEK FAJTÁIRÓL AZ AUXILIARIZÁCIÓ KAPCSÁN*

MODRIÁN-HORVÁTH BERNADETT

1. Témaválasztás és elméleti háttér

Korábbi írásomban (Modrián-Horváth 2009) már foglalkoztam az infinitívuszt vonzó (segéd)igékkel¹ és a különböző infinitívuszos konstrukciókkal. A jelen tanulmány ezeknek a szerkezeteknek egy kis csoportjára összpontosít: azokra, amelyek (szinkrón szempontból nézve) variációt, illetve diakrón szempontból változást mutatnak fel az infinitívuszos szerkezet morfológiájában, nevezetesen az állítmánykiegészítő *-nak/-nek* ragos vagy ragtalan voltát illetően (például *megszűnik tanár lenni* vs. *tanárnak lenni*). Elsődleges célom e szerkezetek használati szabályszerűségeinek, valamint a használati szabályszerűségekből tapasztalható ingadozásoknak és változásoknak a feltárása, és ezekre megfelelő magyarázat keresése. A tanulmány tárgyából és célkitűzéséből adódóan vizsgálati módszerként egy mind a szinkrón, mind a diakrón szempontokat figyelembe vevő korpuszvizsgálat mellett döntöttem.

Szintén a témaválasztás és a vizsgálati módszer indokolja, hogy olyan elméleti háttérrel kellett választanom, amely a nyelvi sokféleséget és változást tekintetbe veszi és magyarázza. Ilyen elméletek a tanulmányban használt grammatikalizációs és egyéb funkcionális szemléletű nyelvelméletek, mindegyik előtt a Haiman-féle ikonicitáselmélet és a természetes morfológia, melyek különösen alkalmasak a vizsgált jelenség tisztázására, mert empirikus alapokra épülnek, hangsúlyozzák a gyakoriság fontosságát és a nyelvi variabilitást,

* Ez a tanulmány az OTKA támogatásával készült (projektszám: OTKA-76878). Köszönet illeti a végleges változat kialakításában nyújtott segítségért az EL TE Diagram funkcionális-kognitív nyelvészeti műhelyének tagjait, valamint Gécseg Zsuzsannát, a kötet szerkesztőjét és anonim lektoromat is.

¹ A segédige fogalmát – az angol és magyar terminológiának megfelelően – hiperonimaként használok az összes analitikus állítmány létrehozásához használt igére; ezenkívül a segédigék és igék között nem teszek kategoriális különbséget (a segédigék az igéknek egy speciális, a grammatikalizáció folyamán létrejövő, nem élesen elkülönülő csoportja).

² Kálmán C. és mtsai. (1989: 60)-hoz hasonlóan állítmánykiegészítőnek nevezem az összetett állítmányból levezethető infinitívusz névszói részét is, például az idézett *kövérenek lenni vidám dolog szerkezet kövérenek* tagját.

valamint igyekeznek számot adni a nyelvi változásról. A jelen tanulmány gondolatmenete és érvelése él tehát konkrét funkcionális szemléletű elméletekkel, de nem alapul teljes egészében egyik vagy másik irányzatra, hanem elméleti háttérében sokkal inkább a tágan értelmezett funkcionalizmus (vö. Tolcsvai Nagy–Ladányi 2008) elvei állnak, például a szinkronia és diakronia közti éles határ tagadása, a prototípuselven történő kategorizáció vagy a használat alapú megközelítés. Ez fokozottan érvényes a harmadik fejezetben felvázolandó segédige-értelmezésre, amelyre a vizsgált jelenség (az ingadozó toldalékolású állítmánykiegészítő) értelmezéséhez lesz szükség.

A tanulmány a következőképpen épül fel: a második fejezetben olvasható rövid szakirodalmi áttekintést az itt használt segédige-értelmezés bemutatása követi (3. fejezet), majd a korpuszvizsgálat (az összetett infinitívusz állítmánykiegészítőjének vizsgálata, különös tekintettel az ingadozó toldalékolású alakokra) eredményeit ismertetem a 4. fejezetben, végezetül kísérletet teszek a vizsgálat eredményeinek értelmezésére (5. fejezet); a tanulmányt összefoglalás zárja (6. fejezet).

2. Szakirodalmi áttekintés

Az utóbbi években jelentősen fellendült a magyar infinitívusz kutatása, elsősorban generatív elméleti keretben (vö. É. Kiss–van Riemsdijk 2004, Rákosi 2004, Dalmi 2005). A segédige-kutatás jelentősebb eredményei ezzel szemben inkább a múlt század végére koncentrálódnak (Kálmán C. és mtsai. 1989, M. Korchmáros 1997, de vö. Kenesei 2001 és Tolcsvai Nagy 2009 is). Az említett munkák többnyire nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy az infinitívuszos szerkezetekben a cselekvő/átélő³, illetve az összetett állítmányból levezethető infinitívuszos szerkezetekben az állítmánykiegészítő (például *tanár(nak) lenni*) morfológiája hogyan változik meg az infinitívuszt vonzó ige vagy szerkezet⁴ hatására. A szakirodalmi áttekintés ezért azokra a művekre korlátozódik, amelyek egyáltalán említést tesznek erről a jelenségről.

A *-nak/-nek* ragos, illetve ragtalan cselekvő/átélő váltakozását megemlíti Kenesei (2000) a Strukturális Magyar Nyelvtanban, aki azonban nem ad

³ Ez alatt mindig az infinitívusz „logikai alanyát” kifejező, ragtalan vagy *-nak/-nek* ragos ágenst/experienst értem; a Kálmán C. és mtsai. (1989) és M. Korchmáros (1997) tanulmányaiból származó idézetek ugyan (feltehetően a rövidség kedvéért) csak cselekvőt említenek, de ugyanezt a „logikai alanyt” értik alatta.

⁴ A tanulmányban az egyszerűség kedvéért az igékhez sorolom a melléknév + kopula konstrukciókat, valamint a vitatott szófaj *muszáj* (+ esetenként kopula) állítmányt is.

használati szabályt ehhez az alternációhoz. Nem regisztrálja ezt a váltakozást, és meglátásom szerint legalábbis megkérdőjelezhető Lengyel (2000a, 2000b) eljárása, aki – a „segédigenév” egyébként hasznos fogalmából kiindulva – egyedül a ragtalan állítmánykiegészítőt tartja számon, tekintet nélkül arra, hogy az aktuálisan használt ige vagy szerkezet milyen állítmánykiegészítőt kíván. Így kerülhetnek a Magyar Grammatikába (Keszler szerk. 2000) tömegével a *De jó volna mindig boldog ember lenni* típusú példamondatok (i. m. 132),⁵ amelyek a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz) tanúsága szerint⁶ meglehetősen ritkaságszámba mennek a sztenderd magyarországi nyelvváltozatban. A Magyar Grammatikában egyébként egyedül Kugler (2000a: 407) apró betűs megjegyzése utal arra, hogy létezik *-nak/-nek* ragos állítmánykiegészítő is.

A továbbiakban a két legjelentősebb idevonatkozó szakirodalmi eredményt foglalom össze. Elsőként Kálmán C. és mtsai. (1989) fogalmaznak meg használati szabályt a mondat cselekvőjére/átélőjére vonatkozóan:

Az igeik egy része mellett a cselekvő látszólag részeshatározó-esetben jelenik meg [...]. Ez mindig és csakis a nem személyragozottak mellett következik be [...]. [...] A *-nak/-nek* rag használatát a legszívesebben szubjektívusznak neveznénk [...] (i. m. 60)

Az ezután következő zárójeles megjegyzés „(ugyanilyen az alanyi szerepű *ni*-alak saját állítmánykiegészítője: *Kövérenek lenni vidám dolog*)” arra utal, hogy a szerzők implicit módon azt feltételezik, hogy az állítmánykiegészítő és a cselekvő/(átélő) morfológiailag egyformán viselkedik, ezt a feltevést azonban az empirikus vizsgálatok megcáfolták (vö. 4. rész). A mondat „logikai alanyára” vonatkozó megállapítása azonban alapesetben teljességgel helytálló.

A másik fontos vonatkozó szakirodalmi eredmény M. Korchmáros Valéria nevéhez fűződik: Az *Ige vagy segédige* (M. Korchmáros 1997) című tanulmányban ő foglalkozik ugyanis elsőként a cselekvő/(átélő) morfológiájának változásával, amelyet rögtön a segédigésülés folyamatával hoz kapcsolatba. Kifejtetlen módon abból a feltevésből indul ki, hogy az ágens *-nak/-nek* ragjának elvesztése a *tetszik* ige segédigésülésének a jele.

⁵ Legalább nyolc további példa található a sztenderdtől eltérően használt ragtalan állítmánykiegészítőre a 254., 350. és a 407. oldalon, valamint a Keszler–Lengyel (2008) írta Ungarische Grammatik 98. és 168. oldalán.

⁶ A *-nak/-nek* ragos és a ragtalan állítmánykiegészítők aránya a *jó* állítmány mellett (3 szón belül) az MNSz magyarországi nyelvváltozataiban 245:5 volt.

„Gyakran alkotunk azonban velük [a *méltóztatik*, *tetszik* típusú igékkel, H.B.] olyan szerkezetű mondatokat, amelyekben nyilvánvaló a szintaktikai átrendeződés és funkcióváltás: az *agens* válik grammatikai alannyá, mellyel a(z) immár *segéd*)igét egyeztetjük: (*Mari néniékn*ek) (*nem tetszik*) (*leülni*)? → (*Mari néniék*) (*nem tetszenek leülni*)? = H_{dat}
 $- \hat{A}_{sg3} - A_{inf} \rightarrow A_{pl3} - \hat{A}_{pl3}$ ” (i. m. 121)

Hasonlóképpen Kugler (2000b: 121) szintén a *tetszik* ige segédigésülésének jeleként tekinti a *-nak/-nek* rag elvesztését (amely, hozzáteszem, a mai napig sem zajlott le teljes mértékig).

3. Mi a segédige?

A tulajdonképpeni téma, az összetett infinitívusz állítmánykiegészítőjének empirikus vizsgálata előtt szükséges tisztázni a segédigeség, illetve a segédigei használat fogalmát, amelyekre a későbbi magyarázat (5. rész) épülni fog. A segédige magyar szakirodalmára általában jellemző, hogy:

1. különféle kritériumokat adnak meg a segédigeség megállapításához, de
2. ezeket a kritériumokat nem vezetik le a segédigeség definíciójából vagy fogalmából, hanem vagy intuitíve alkalmazzák őket, például Lengyel (1995: 323): „A főnévi és a főnévi igenévi bővítmények fölcserélhetősége az igékre jellemző”, illetve Kálmán C. és mtsai. (1989: 61): „Alapföltevésünk a következő: (i) Azok a *ni*-alak melletti segédigék, amelyek semleges körülmények között hangsúlytalanok”; vagy pedig a más nyelvekben alkalmazott kritériumokból veszik át őket, többé-kevésbé önkényes módon:

„De vajon mik lehetnek a segédigeség általános ismérvei?
 Összehasonlításképpen idézünk a nemzetközi irodalom egy áttekintő értekezéséből [...] megtartva a legfontosabb tulajdonságokat, *dőlt* betűvel emelve ki azokat, amelyek a magyarban érdekesek lehetnek, és *félkövér* szedéssel azokat, amelyeket a magyarra nézve döntő fontosságúaknak tartunk.” (Kenesei 2000: 109).

Ezen túlmenően

3. nem veszik tudomásul, hogy a kritériumrendszerek a családi hasonlóság szerint elrendeződő halmazokat adnak ki⁷, miközben a szerzők többnyire a

⁷ A családi hasonlósággal olyan, különböző tulajdonságok révén egy kategóriába tartozó tagokat lehet leírni, amelyek e kategóriához sorolásának nem létezik (vagy nem kell, hogy létezen) közös „szükséges és elégséges” feltétele. A családi hasonlóság elvét Wittgenstein (1989: 65–71. §) alkalmazza először a *játék* szó szemantikájának leírásához.

különbféle kritériumok alapján kirajzolódó halmazok egyetlen, közös metszetét szeretnék látni. Ennek ellenére mégsem állítanak fel explicit hierarchiát az egyes kritériumok között (hiszen ehhez egy koherens elméleti háttér lenne szükséges a segédigeség fogalmáról). Így például M. Korchmárosnál (M. Korchmáros 1997) és Lengyelnél (Lengyel 1995, 2000a, 2000b) nem dönthető el, hogy a segédigei és főigei variáns szemantikai távolsága (*talál*, de a *tud*, *próbál*, *bír* és más igék esetén nem), a főnévi vonzat felcserélhetősége, a hiányos paradigma (*fog*, *szokott*, de a *lehet*, *kell* stb. esetén nem), vagy az alanysemlegesség-e a magasabb rendű kritérium, mivel hol az egyik, hol a másik alapján sorolnak egy igét a segédigék közé. Kivételt képez ez alól a kritika alól Kálmán C. és mtsai. (1989), ahol egyetlen fő kritérium szolgál alapul a segédigeség megállapításához. E kritérium – a szórendiség – elméleti háttérét 9 évvel később Pelyvás (1998) fedi fel.

A segédigeségnek, illetve segédigei használatnak egy olyan alapvető fogalmából kell kiindulni, amely alapján magyarázhatók annak tulajdonságai.

3.1. (Fő)ige vs. segédige: elemi események együttese vagy komplex predikátum

A segédigei használat/segédigeség meghatározásához a döntő kérdés az, hogy az adott (tag)mondatot egy vagy két elemi eseményként konceptualizáljuk.

jó dolog tanárnak lenni	—————	tanár akar lenni
két tagmondat		egy tagmondat

1. ábra

Két tagmondat esetén nemsegédigei használatról van szó, ahol az infinitívusszal kifejezett esemény jellemzően (többé vagy kevésbé kidolgozott módon) preszupponálva van, például:

- (1) a. *Tanárnak lenni nagy kihívás.* (← 'valaki tanár', sematikus alany)
- b. *Péter számára nagy kihívást jelentett tanárnak lenni.* (← 'Péter tanár', kidolgozott alany)

Ezzel szemben a segédigei használat esetén nem preszuppozíciós, hanem módális, aspektuális, temporális vagy pragmatikai⁸ viszonyt fejez ki a segédige az infinitívuszhoz képest.⁹

⁸ „Pragmatikai” segédigék alatt itt az udvariassági segédigéket szokás érteni.

⁹ A segédigék szemantikájához más keretben vö. Kiefer (1986).

Segédigei használat esetén a két ige (ragozott ige és igenév) egy elválaszthatatlan egységet alkot. Kognitív elméleti keretben Pelyvás (1998) fogalmazza meg, hogy a magyar segédigéknek (és kognitív predikátumoknak) többek között az episztemikus lehorgonyzásban lehet szerepük, így a velük alkotott mondatok egy tagmondatnak minősülnek. Meggyőződésem szerint ezért *nem* alakíthatók át a segédige + infinitívuszos szerkezetek Lengyel (1995: 324) példájához hasonló módon: „*Azt akarja, hogy biciklizzen = Biciklizni akar.*” Nem tehető egyenlőségjel a két mondat közé, hiszen az első mondat csak akkor értelmezhető, ha két tagmondatához két különböző alany tartozik (ez az *akar* ige aktuálisan nemsegédigei használata), ami az egyenlőségjel utáni mondat esetében lehetetlen. Az utóbbi esetben az *akar* (aktuális és grammatikalizált) segédige a komplex állítmányon belül a volitív mozzanat kifejezője, és az állítmány ragjainak hordozója (lásd bővebben a következő alfejezetet).

3.2. Segédigeség, segédigei használat: a fokozatos átmenet jelentősége

A következőkben az imént bemutatott segédige-fogalomnak egy fontos következményére szeretnék rámutatni: a segédigeségnek az általam alkalmazott meghatározása egy olyan intenzionális definíció, amely természetszerűleg nem húz éles határt segédige és nem segédige között. A meghatározásból az is következik, hogy nem (csak) a nyelvi elemek egy csoportját gyűjti a (grammatikalizált) segédigék kategóriájába, hanem aktuális használatok alapján állapítja meg, hogy egy adott nyelvi elem – általában – segédigei funkcióban jelenik-e meg. A segédigei használat mértékét aktuálisan az ige és igenév szemantikai integrációja vagy önállósága határozza meg, viszont az integráltság vagy önállóság lehetséges mértéke függ a ragozott ige grammatikalizáltságának fokától. Eltekintve az *-ás/-és* képzős deverbális főnevektől, alapvetően két lehetőségünk van arra, hogy két igét használjunk egy mondatban: a ragozott ige + mellékmondat, valamint a ragozott ige + infinitívus szerkezet (az infinitívusok lehetséges fajtáit most figyelmen kívül hagyjuk), vö. Rákosi (2004: 65). Egyes igéknél nem tehető egy tagmondatba a ragozott ige és a preszupponált cselekvés, például *megbánta/tagadta, amit tett* vagy *megbánta/tagadta, hogy ezt tette*, mivel a két elemi esemény (’megbánás’/’tagadás’ és ’tett’) szemantikailag elkülönül egymástól.¹⁰ Más igék esetében választhatunk, hogy mellékmondatdal vagy infinitívussal fejezzük ki az egyik eseményt (vagy eseménykomponenst), mint az alábbi példákban:

¹⁰ Hogy melyek ezek az igék, az részben nyelvspecifikus.

- (2) a. *Az előbb láttam bemenni Pétert.*
b. *Láttam, ahogy Péter bemegy a házba.*

Hasonlóak a szándékot kifejező (segéd)igék (*akar, kíván, szeretne*), melyekre a 3.1.-ben Lengyel Klára példája kapcsán már utaltam. Ezeknek az igéknek az az érdekessége, hogy viszonylag gyakran használjuk őket főigei értelemben, de ilyenkor más, szemantikailag komplexebb jelentéssel, kb. 'egy esemény bekövetkeztét szeretné'. Ezért két **különböző**, illetve **különböző típusú** alany esetén kötelező, illetve használható mellettük a mellékmondat:

- (3) a. *Nem akarod, hogy meggyógyuljon?* (te – ő; különböző alany)
b. *Nem akarod, hogy meggyógyulj?* (*meggyógyul*: történetet jelentő ige, páciens típusú alany)
c. *Nem akarsz meggyógyulni?*

Agentív igék mellett azonban, ahol a segédige „csak” szándékot (volitív mozzanatot) fejez ki, az ige nem emelhető ki külön tagmondatba (nem jó mondat az *azt akarom, hogy bemenjek*). Azonban az agentív ige modalizálásával (*szeretném, ha bemehetnék/be tudnék menni*) ismét elérhető, hogy az immár páciens típusú alany önálló tagmondatba kerüljön; ilyenkor a szándékot kifejező ige szemantikailag komplexebb „variánsát” használjuk.

Végül a centrális segédigék (például *tud, bír, mer, fog*) esetében rendkívül nehezen oldható meg a segédigeige szemantikai önállóságának megteremtése, fókuszálása. Azonos cselekvő esetén a főige szemantikai sematizációjával (*Azt fogom/tudom csinálni, hogy...*) emelhetjük ki külön tagmondatba a ragozott igét; a *bír* és a *mer* segédigék esetén ez a lehetőség nincs meg. A mellékmondatba való kiemelés lehetetlensége a segédigék szemantikai önállótlanágát jelzi. Elérhető egy bizonyos fokú szemantikai önállóság különböző fókuszos szerkezetekkel (vö. még a szórend és a segédigei használat összefüggéseiről az 5.4. alfejezetet):

- (4) a. *Akar kicsinyesnek lenni, aztán lopni is akar.*
b. *Nagyon fogsz hiányozni.*
c. *Alig akart hinni a fülének.*

3.2. Az alanysemlegesség kérdése

Az infinitívusz tagmondattá való átalakítása az egyik lehetséges teszt, amellyel azt próbálják megállapítani, hogy segédige-e az adott infinitívusz vonzó ige. Amint azonban a fenti példa is mutatja, az egyes nyelvész intuíciója sokszor nem nyújt elegendő támpontot a példamondatok

grammatikalitásának megállapításához. Ráadásul valószínűleg nem létezik olyan mondat vagy szerkezet, amelybe bármely „segédigegyánús” igét be lehetne helyettesíteni, mivel a szemantikai kompatibilitás is egy fontos tényező, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem hozhatnak ezért meggyőző eredményt véleményem szerint más, az egyéni intuícióra épülő (gyakran szokatlan kontextusokban előforduló szerkezetek megítélését kívánó) tesztek sem, például a tematikus szerep kimutatására irányuló ágenstesztek (Kenesei 2001), illetve alanysemlegesség-tesztek. Diwald (1999: 59–61) például azt kutatja korpuszadataiban, hogy mely modális segédigék, illetve azoknak mely használata fejt ki szemantikai restriktciókat az alanyra, tehát lehet-e az alany nem élő, expletívum (itt kerülnek szóba az időjárásigék), mellékmondat vagy alanytalan szerkezet. Némileg hasonlóképpen Lengyel (2000b: 63) a segédigegyánús igék időjárásigék infinitívuszához való illeszthetőségével operál (ezen a szűrőn a *kell*, *kezd*, *szokott*, *talál* és a *tud* igék mennek át egyértelműen), de hogy miért alkalmazza ezt a tesztet, és milyen helyet foglal el az alanysemlegesség próbája a kritériumrendszerben, az nem derül ki világosan az értekezésből. Kenesei tanulmányában (2001) szintén fontos szerep jut az alanysemlegességnek, lévén ez a teszt a tematikus szerepek vizsgálatának egyik legfőbb módszere. Kenesei az időjárásigék helyett (más) alanytalan struktúrákat alkalmaz a vizsgálatban, például a *ki van takarítva* típusú szerkezetet.

Az alanysemlegességi tesztekre általában jellemző, hogy rendkívül gyakori a szemantikai inkompatibilitás, például a *mikor tetszik/óhajt/kíván havazni?* grammatikailag tökéletes mondatok, de ezeket a kérdéseket nem tudjuk kihez intézni. Az alábbi korpuszpéldák mégis azt mutatják, hogy (alanytalan) időjárásigékkel is használható például a *kell*, bár szemantopragmatikai okokból viszonylag ritkán élünk ezzel a struktúrával:

- (5) *Nekem elég, ha egy forgatáson akkor esik, amikor a történet szerint esnie kell.*
- (6) *Persze, hogy ilyenkor kell havaznia, meg fagynia is, nehogy nyugodtan felérjek kocsival.*

A fenti megfontolásokból kitűnik, hogy az alanysemlegesség kérdését is érdemes lenne empirikus eszközökkel – bővebb kontextuslehetőségekkel, illetve más anyanyelvi beszélők bevonásával – megvizsgálni.

3.4. A segédigei tulajdonságok funkcionális szempontból

A fejezet elején felvázolt segédige-értelmezés alapján most a segédigei használat három fő morfoszintaktikai korrelátumát emelem ki a magyarban: a csügghő/beférkőző használatot, a főige ragjainak átvételét, valamint az összetett infinitívuszos konstrukciókban az állítmánykiegészítő ragtalanságát. Intuitive, azaz a segédigeség fogalmára nem visszavezethető módon, mindhárom tulajdonság említésre kerül a magyar segédigékről szóló nagyobb munkákban (például Kálmán C. és mtsai. 1989, Kenesei 2000, Lengyel 2000a, 2000b), azonban a szerzők szemmel láthatólag nem tudnak mit kezdeni e kritériumok együttesével, hiszen az általuk kiadott halmazok a családi hasonlóság elve szerint rendeződnek el. Miért veszi át például a *-lak/-lek* ragot az *igyekezik* az *Igyekezlek megérteni* mondatban, holott az ige nem beférkőző (tehát nem segédige)? A válasz véleményem szerint az (aktuális) segédigei használat fogalmában rejlik: segédigei használatkor az igék olyan mértékben képesek formailag kimutatni a szemantikai integrációt, hogy átveszik a főige ragját (fokozottan képesek erre a tárgyas ragozású¹¹ igék, mert ezek a ragozás tárgy/tárgyatlan jellegét is átveszik). Ehhez a morfoszintaktikai művelethez azonban nem szükséges az ige magas fokú grammatikalizáltsága, hanem elegendő hozzá az aktuálisan segédigei használat – ezért nem használható fel ez a tulajdonság a segédigék „halmazának” extenzionális megállapításához.

A beférkőző/csügghő használat (vagyis amikor az ige megszakítja az infinitívusz és a hozzá tartozó igekötő, valamint más szorosan összetartozó szókapcsolatok – kollokációk, állandósult kifejezések – egymásutánját) azonban már mélyen összefügg az auxiliarizáció mértékével: minél gyakrabban használunk segédigeként egy igét, annál hajlamosabb a csügghésre/beférkőzésre. Ez a szintaktikai jegy egy inherensen segédigei tulajdonság, mivel a Haiman-féle ikonicitás elve alapján¹² a morfémák szemantikai közelségét, illetve integrációját

¹¹ Hangsúlyozom, hogy több ilyen ige (például a *mer, fog, bír, tud* igék) a segédigeinek megfelelő jelentésben (azaz eltekintve a *levest mer* illetve a *fogja a korlátot* szerkezetekbeli homonimitától, valamint a *nem bírja a terhet* és a *tudja a megoldást* szerkezetekbeli igevariánsoktól) nem bővíthető tárgyi vonzattal. Így elvetendőnek tartom azt az elképzelést, miszerint az igék ragozását „tárgyuk” (az infinitívusz) tárgya határozza meg (Balogh 2000: 417), hiszen itt az infinitívuszi vonzatot még analógiás alapon sem lehet tárgyként besorolni.

¹² Haiman az ikonicitást a nyelvi struktúrák egy átfogó motivációs elvének tekinti, amely különböző nyelvi szinteken érvényesül. A (diagrammatikus) ikonicitás a nyelven kívüli, illetve konceptuális tartalmak diagramszerű leképezését jelenti a nyelvi szerkezetekre, így például a jelentések konceptuális közelségét a morfémák topológiai közelsége (az intonációs szakaszokon belül) és hierarchiája is tükrözi (Haiman 1985, ehhez különösen 102–130).

képes kifejezni (Haiman egyébként a magyar segédigék beférkőzését említi példaként, lásd Haiman 1985: 130). A szerkezeti ikonicitás azonban – a ragok átvételével ellentétben – nem az aktuális segédigei használatnak, hanem a segédige grammatikalizáltságának fokmérője.

A harmadik tulajdonság, az összetett infinitívussal alkotott konstrukcióban a *-nak/-nek* rag hiánya az állítmánykiegészítőn, szintén elsősorban a grammatikalizáltsági szinttel függhet össze, de ez a téma, komplexitásánál fogva, az ötödik fejezet egészének tárgyát képezi.

4. A korpuszvizsgálat

Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, ha M. Korchmáros (kifejtetlen) hipotézisét nem korlátozzuk a cselekvő/átélő alakjára, akkor a ragvesztési (illetve feltételezett grammatikalizációs) folyamat nemcsak a *tetszik* igét, hanem több más igét és szerkezetet is érint (többek között a *talál*, *látszik*, *vágyik* igét), sőt a korpuszvizsgálat eredményei alapján az ellenkező irányú folyamattal, a *-nak/-nek* rag megjelenésével is találkozunk az állítmánykiegészítőn (például a *megszűnik*, *képes* esetében). Először azonban tekintsük át, mely igék/szerkezetek milyen állítmánykiegészítővel állnak alapesetben.

4.0. A vizsgálat módszere

A korpuszvizsgálatot a magyar nyelv elektronikus korpuszain (MNSz és TSz, Történeti Szövegtár) végeztem. Első lépésben az MNSz-ben vizsgáltam, melyik szerkezet (ragtalan, illetve *-nak/-nek* ragos névszó + *lenni*) milyen igéhez, illetve szerkezethez kötődik; ez egy durvább besorolást tett lehetővé. A keresőfeltételek a következők voltak: *nak/-nek* ragos névszó és utána egy szón belül álló *lenni* az egyik oldalon; ragtalan névszó és utána egy szón belül álló *lenni* a másik oldalon – ez utóbbi keresés az adatok nagy mennyisége miatt csak betűnként lehetséges (a keresendő névszó első betűjét kell megadni).

A korpuszvizsgálat második lépése abból állt, hogy az első vizsgálatból kirajzolódó állítmányokról, valamint a szakirodalomban „segédigeanyúsoknak” tartott infinitívust vonzó igékről és szerkezetekről (összesen 49 igés és kopulás szerkezet) próbáltam megállapítani, hogy – összetett állítmányból levezethető infinitívusz, a továbbiakban: **összetett infinitívusz** esetén – ragos vagy ragtalan állítmánykiegészítő áll szintaktikai környezetükben. Ehhez, amennyiben volt ennyi előfordulás, igénként kb. 100 véletlenszerűen kiválasztott adatot dolgoztam fel, ahol a *lenni* szó legfeljebb 3 (kopulás szerkezeteknél 5) szó távolságban követte az adott igét.

4.1. A tipikus előfordulások

Az MNSz-ben a névszó + *-nak/-nek* + *lenni* alakok nagyságrendekkel kevésbé gyakran fordultak elő, mint a ragtalan névszó + *lenni* szókapcsolatok, holott az előbbieket sokféle állítmány mellett jelennek meg, míg az utóbbiak kevés, de rendkívül magas gyakoriságú állítmány mellé kapcsolódnak (kiemelendő, hogy a magas gyakoriság a grammatikalizációs elméletek nagy részében kiemelt fontossággal bír, vö. például Lehmann 1985 és Bybee 2003).

4.1.1. A ragtalan névszó + *lenni* szerkezet

Megközelítőleg 100%-ban ragtalan névszó + *lenni* szerepelt az *akar*, *fog*, *kezd*, *kíván*, *óhajt*, *szeretne*, *szokott*, *talál*, *tud* igék mellett. A többi ige/szerkezet, amely mellett a személyes ragozású paradigma alapján ragtalan névszót várhatnánk, kisebb-nagyobb ingadozást mutatott fel ebből a szempontból. Ezenkívül voltak olyan állítmányok is, amelyek mellett egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán fordult elő a (ragos vagy ragtalan) névszó + *lenni* szókapcsolat, ezek a statisztikai kiértékelhetetlenség miatt kiestek a vizsgálatból (például a *szokás*, *igyekszik* és a *sajnál*).

4.1.2. A *-nak/-nek* ragos névszó + *lenni* szerkezet

A *-nak/-nek* ragos névszó + *lenni* szókapcsolat használata két csoportba osztható. Az egyik csoport ismét magas gyakoriságú igéket/szerkezeteket tartalmaz; jellegzetessége, hogy az e csoportba tartozó igék többnyire egyúttal beférkőzők is, valamint hogy a mellettük használt (tipikusan nem az összetett) infinitívusz gyakran kap személyragot. Ilyenek a *kell*, *sikerül*, *szabad*, *illik*, *muszáj* állítmányok.

Itt szeretném a figyelmet felhívni arra, hogy a szakirodalomban személytelen ragozásúként emlegetett *kell*, *illik*, *lehet* és *tetszik* igéknek csak a segédigei (infinitívuszt vonzó) variánsa személytelen ragozású, főigei variánsuk ragozható személyesen – azaz ezek az igék legalább két, **morfoszintaktikailag és szemantikailag** is jól elkülönülő igevariánssal rendelkeznek. Elhibázottnak tartom ezért a Lengyel (1995: 323)-hoz hasonló példákban a két igevariáns keverését: „Felcserélhető [az infinitívuszt vonzó ige a névszói vonzatával, H. B.] a következőkben: [...] *Nekem kell az alma; Nekem kell bemennem.*”

A *-nak/-nek* ragos névszó + *lenni* szókapcsolat másik tipikus előfordulása az önálló használat. Az önállóságot itt tágan értelmezem: a szerkezet megjelenik ugyanis címként önmagában (például *Zsidónak lenni Auschwitz után; Szírfoknak lenni; Szépnek lenni, mint régen*), (ritkábban) önálló tagmondatként (például *A hét idézete: Boldognak lenni és mást boldoggá tenni.*), vagy

mondatrészként – itt elsősorban az alanyi¹³ szerepkörre kell gondolni (értékelő, azonosító állítmányok mellett). Néhány példa az állítmányok sokféleségére a szerkezet alanyi használatakor:

- (7) a. *Japánban a legjobban fizetett alkalmazotti réteg a tanároké, tanítóké, annyira, hogy általános iskolai tanárnak lenni komoly rangot jelent.*
- b. *Igen, magyar költőnek lenni még nagyobb abszurdum, mint általában költőnek lenni.*
- c. *A cár leszármazottjának lenni a XX. században tulajdonképpen az Elvis él-mítosz közvetlen előfutára, bár az orosz történelem egyébként is hemzseg a II. ál-Dimitrij-szerű ál-leszármazottaktól.*

További példák: igék: *megéri, (annyit) jelent / (azt) jelenti, (annyit) tesz*; főnevek azonosító állítmányokban: *rang, tuti dolog, nagy megtiszteltetés, kihívás, (rossz) üzlet, milyen foglalkozás, sértés*; jellemzők még a melléknéves szerkezetek: *jó, rossz, nehéz, könnyű* stb. is.

4.2. Az ingadozó használatú szerkezetek

Az alábbiakban a tanulmány tulajdonképpeni fő témájáról, az összetett infinitívusos szerkezetek alternáló használatáról lesz szó. Néhány összetett infinitívusos szerkezet ugyanis nagyfokú ingadozást mutat abban a tekintetben, hogy az állítmánykiegészítőn megjelenik-e a *-nak/-nek* rag, ezért az infinitívuszt vonzó ige/szerkezet nem, vagy nem egyértelműen sorolható be a fenti csoportokba. Tekintsük először az alábbi példákat:

- (8) a. *Ha gazdag lennél, megszűnnél megvesztegethető lenni?*
- b. *A belügyi tárca egyre inkább megszűnik a közigazgatás minisztériumának lenni.*
- (9) a. *De bármennyire vágynék is pincér lenni, Kosztolányit nem tartom mesteremnek.*
- b. *Nagyon kellemetlen dolog lehet, nem vágyom telepatának lenni.*
- (10)a. *Azért szeretett hát, mert képes voltam olyan lenni, amilyen nem voltam, [...]*
- b. *de éppen a barátságának az erősségét mutatja, hogy képes türelmesnek és empátikusnak lenni a barátjával*
- (11)a. *És még mindig ügynöknek tetszik lenni? – kérdezte a vendéglős.*
- b. *A folyosón szembejön a szomszéd bácsi, de csinos tetszik lenni, mondja.*

¹³ Itt a 3. lábjegyzetben említett „logikai alannyal” szemben a mondat szintaktikai alanyáról van szó.

A fenti példák egyikéről sem mondható, hogy hibás („agrammatikus”) lenne, sokkal inkább a nyelv változatosságának egy pregnáns jelét láthatjuk bennük, amely egyúttal nyelvi változást sejtet a háttérben.

4.2.1. Ingadozó használat az MNSz-ben

Az állítmánykiegészítő *-nak/-nek* ragjának kitétele szempontjából a legerőteljesebb ingadozás a következő igék környezetében található: *látszik*¹⁴, *tetszik*, *megszűnik*, *vágyik*, *képes* valamint *tanul*; az *enged*, *imád* és *utál* igék mellett nagyon ritkán fordult elő összetett infinitívusz, de ezek is nagy mértékű ingadozást mutattak. Csekély mértékű ingadozás fordult elő például a *lehet*, *mer*, *szeret* és *igyekszik* környezetében is (lásd az 1. táblázatot). Ezek az igék többnyire egyúttal azok, amelyek megcáfolják azt az intuitív feltevést (vö. 2.), miszerint az állítmánykiegészítő morfológiailag ugyanúgy viselkedik, mint a cselekvő/átélő (azaz személytelen ragozású igék esetén *-nak/-nek* ragot kap, a személyes paradigmába tartozó igék mellett ragtalan).¹⁵

	ragtalan állítmánykiegészítő	<i>-nak/-nek</i> ragos állítmánykiegészítő	<i>lenni</i> -konstrukció összesen
<i>akar</i>	85	0	100
<i>talál</i>	10	0	12
<i>igyekszik</i>	74	2	91
<i>mer</i>	84	4	94
<i>szeret</i>	36	2	95
<i>enged</i>	1	2	9
<i>képes</i>	34	5	86
<i>vágyik</i>	9	3	16
<i>megszűnik</i>	66	23	97
<i>tetszik</i>	20	35	89
<i>lehet</i>	3	56	88
<i>szabad</i>	1	47	54
<i>kell</i>	0	66	97

1. táblázat

¹⁴ A *látszik* ige pusztán formális szempontból való vizsgálata keveset mond az ige ingadozó jellegéről, ezért a táblázatban ez az ige nem szerepel. Külön vizsgálatot (és külön fejezetet) érdemelnének a *látszik* mellett szereplő különféle állítmánykiegészítők, amelyek közül a hagyományos nyelvtanok által állandó határozónak tekintett elemek túlnyomórészt *-nak/-nek* raggal állnak (például *amelyek a felszínen nem mindig látszanak igaznak lenni*). A legnagyobb ingadozást a formálisan alanyként megjelenő, funkcionálisan állítmányközeli névszók (*igaza van*, *szüksége van vmire* stb.) mutatják, például *nagyon is igaza látszik lenni J. M. Cohennek* vs. *ezen a ponton a tudománynak látszik igazának lenni*.

¹⁵ A *tetszik* ige példája arra utal, hogy az állítmánykiegészítőhöz hasonló alaki változáson mehet keresztül az alany is, ez azonban sokkal lassabb folyamatnak tűnik.

A variáció mögött feltételezhető nyelvi változások felkutatása újabb, diakrón szempontú vizsgálatokat tesz szükségessé; az általam e célból elvégzett vizsgálat egyelőre csak néhány szerkezet morfoszintaktikai tulajdonságaira terjedt ki, és a TSz szövegeire (1771 után keletkezett szövegek) korlátozódott.

4.2.2. A változás iránya: a TSz szövegeinek vizsgálata

A TSz szövegeiben az állítmánykiegészítőket az MNSz-ben alkalmazott keresőfeltételekhez hasonlóan vizsgáltam, csak itt a keresett ige/kopulás szerkezet és a *lenni* maximum 30 karakter távolságban állt egymástól. Elsősorban az ingadozó toldalékolású állítmánykiegészítő igékre kerestem rá, de más igék véletlenszerű vizsgálata során kiderült, hogy létezik olyan ige is (a *talál*, de nem zárom ki további hasonló igék meglétét sem), amely a jelen nyelvállapotban semmilyen ingadozást nem mutat ebből a szempontból, mégis jelentős változáson ment keresztül.¹⁶

	TSz, –ca. 1835 -nak ragos/ ragtalan	TSz, össz. -nak ragos/ ragtalan	MNSz minta -nak ragos/ ragtalan	MNSz gyakoriság inf. mellett
<i>lehet</i>		0 ragtalan	56/3	177 869 (1080/M szó)
<i>képes</i>	0/0	0/7	5/34	20 202 (123/M szó)
<i>tetszik</i>	4/0	14/10	35/20	3182 (1932/M szó)
<i>talál</i>	17/10	17/25	0/10	1479 (9/M szó)
<i>vágyni</i>	0/1	0/14	3/9	607 (3,7/M szó)
<i>megszűnik</i>	0/10	8/46	23/66	507 (3/M szó)

2. táblázat

A korpuszvizsgálat eredményei azt mutatják, hogy míg egyes igék (ez egyértelműen csak a *talál*, *tetszik*, és kis mértékben a *lehet* igéről állapítható meg) mellett az állítmánykiegészítő *-nak/-nek* ragjának lekopása van folyamatban, addig meglepő módon más igék mellett gyakorlatilag ezzel egyidejűleg egy fordított irányú folyamat figyelhető meg: az eredetileg ragtalan állítmánykiegészítőn kezd megjelenni a *-nak/-nek* rag. Ez a kettős folyamat (egyes konstrukciókban ragvesztés, másokban a *-nak/-nek* rag megjelenése) egy rendkívül érdekes nyelvi változás, amelyre azonban annál nehezebb feladat adekvát magyarázatot találni. Mindenekelőtt a következő kérdések vetődnek fel:

¹⁶ Ennek megállapításához további diakrón vizsgálatok szükségesek, régebbi nyelvemlékek bevonásával.

segédige rendelkezik főigei variánssal is (vö. például Heine 1993: 22). Szerpet játszik az adott infinitívuszt vonzó ige aktuális használata is, azaz hogy az adott megnyilatkozásban az ige szemantikai önállósága kerül-e előtérbe, vagy szoros szemantikai egységet alkot az infinitívusszal (vö. még 5.4.).

A grammatikalizációs hipotézis mellett több érv szól: a *-nak/-nek* rag lekopása tekinthető például a grammatikalizációs folyamat során fellépő morfológiai egyszerűsödésnek vagy fonológiai erózióznak (vö. Lehmann 1985, Heine 1993). A grammatikalizáció itt az a folyamat, amelynek során a két predikátumból/tagmondatból valamikor egy komplex egység lesz. Egy nagyobb konceptuális egység létrejötte pedig indokolja a morfológiai egyszerűsödést, hiszen egy szemantikailag összetettebb struktúrából egy szemantikailag kevésbé összetett struktúra lesz, és a szemantikailag kevésbé tagolt struktúrákat a természetes morfológia egyik univerzális elve (biuniqueness) szerint hajlamosak vagyunk morfológiailag is kevésbé tagoltan kifejezni (lásd Mayerthaler 1987). Hogy ez az elv nem valósul meg maradéktalanul az említett összetett infinitívuszos szerkezetekben (vö. 5.2. és 5.3.), az az univerzális elveket felülmíni képes rendszerkongruencia elvével magyarázható (lásd Wurzel 1987, különösen 69).

5.2. Az ellenkező irányú folyamat: *-nak/-nek* rag megjelenése az állítmánykiegészítőn

A *-nak/-nek* ragos, illetve ragtalan állítmánykiegészítővel álló konstrukciók között szintén köztes helyzetet foglalnak el például a *megszűnik, vágyik, szeret, képes* igékkel alkotott szerkezetek; ezek azonban nem azért mutatnak ingadozást, mert a grammatikalizáció folyamatában lennének. A ragvesztés, illetve ragfelvétel kétirányúságával kapcsolatban sokkal inkább egy differenciálódási folyamatról beszélhetünk, mely egyúttal két paradigma konfliktusát mutatja. Az egyik paradigma a személyes/személytelen ragozáshoz kapcsolódó, az ágenssel/experienssel kongruáló ragozás – azaz, ha az infinitívuszt vonzó ige személytelen, *-nak/-nek* ragot kap az „alany” és az állítmánykiegészítő (ezt támogatja a magas gyakoriságú *kell* ige analógiája is, vö. 5.3. rész), ellenkező esetben (személyes paradigmába tartozó ige esetén) ragtalan marad mind az alany, mind az állítmánykiegészítő. Ennek a paradigmának felelnek meg a (8a), (9a), (10a) és (11a) példamondatok:

- (8) a. *Ha gazdag lennél, megszűnnél megvesztegethető lenni?*
 b. *A belügyi tárca egyre inkább megszűnik a közigazgatás minisztériumának lenni.*

- (9) a. *De bármennyire vágnék is pincér lenni, Kosztolányit nem tartom mesteremnek.*
b. *Nagyon kellemetlen dolog lehet, nem vágyom telepatának lenni.*
- (10)a. *Azért szeretett hát, mert képes voltam olyan lenni, amilyen nem voltam*
b. *de éppen a barátságának az erősségét mutatja, hogy képes türelmesnek és empatikusnak lenni a barátjával*
- (11)a. *És még mindig ügynöknek tetszik lenni? – kérdezte a vendéglős.*
b. *A folyosón szembejön a szomszéd bácsi, de csinos tetszik lenni, mondja.*

A másik, talán kialakulóban levő paradigma alapján viszont a segédigés szerkezetekben ragtalan az állítmánykiegészítő, a nem segédigésekben pedig *-nak/-nek* ragos, vö. a (8b), (9b), (10b) és (11b) példákat. A *vágyik, megszűnik* és hasonló igék mellett megjelenő *-nak/-nek* rag mögött egy differenciálódási folyamat állhat, ami explicit módon jelzi a két külön állítmány (tagmondat) jelenlétét, és egyértelműen elkülöníti ezt a szerkezetet az „automatikus” képzésű segédigés mondatoktól. Alátámasztja ezt a hipotézist az a tény is, hogy az MNSz magyarországi szövegein végzett vizsgálat alapján a fenti igék egyáltalán nem rendelkeztek beférkőző használattal, szemben például a valószínűleg segédigésűlő *tetszik* és *látszik* igékkel. Hogy a folyamat milyen gyorsan és milyen mértékig fog végbemenni, azt természetesen nem lehet megjósolni, hiszen erőteljesen ellene hat a személyes/személytelen paradigma; tény azonban, hogy a korpuszokban egyértelmű nyomát találjuk az említett differenciálódási folyamatnak. Szeretném mindazonáltal kiemelni, hogy a grammatikalizálódással ellentétes irányú folyamat (tehát a *-nak/-nek* rag megjelenése a konstrukcióban) nem nevezhető „degrammatikalizációnak”, azaz nem érinti a grammatikalizációs elméletek egyirányúsági hipotézisét. Osztom ugyanis Dér (2008) felfogását, aki szerint degrammatikalizációról kizárólag már grammatikalizált nyelvi elemek esetén lehetne szó, itt azonban még a fent vázolt differenciálódási folyamat végbemetele esetén is csak átstrukturálódásról (paradigmaváltásról) beszélhetünk.

5.3. A gyakorisági tényező

Az 5.1. alfejezetben leírt grammatikalizációs folyamattal kapcsolatban a legfőbb probléma az, hogy miért csak bizonyos konstrukciókon figyelhető meg, miért marad ki a ragvesztési folyamatból például a (sokak által egyértelműen segédigének tartott) *kell*, és nagyrészt a *lehet* ige is: A 100-as véletlenszerű mintában a *kell* mellett egyetlen ragtalan állítmánykiegészítő sem volt, a *lehet* mellett mindössze három.

Ha megnézzük azonban a legnagyobb változáson átesett konstrukciók ragozott igéit és ezeknek az igéknek a gyakoriságát (vö. 2. táblázat), akkor az összefüggés rendkívül szembeötlő: az alacsony gyakoriságú igék mellett következett be a legnagyobb változás (a *talál* ige esetében teljesen végbement a grammatikalizáció és a ragvesztés), míg a leggyakoribb vizsgált ige, a *kell* mellett (ez az MNSz egészében a második leggyakrabban előforduló ige) nem volt változás. A jelenség könnyen megmagyarázható Bybee (2003) gyakorisági elmélete segítségével: Bybee terjedelmes tipológiai korpuszvizsgálatai alapján megállapította, hogy a magas gyakoriság konzerválja a szerkezetek (illetve szavak) morfoszintaktikai tulajdonságait, míg az alacsony gyakoriság elősegíti a morfoszintaktikai változásokat. Ezért mehetett végbe a ragvesztés teljesen az alacsony gyakoriságú *talál*-lal alkotott konstrukciókban, illetve nagymértékben a *tetszik* mellett, és ezért zajlik le a ragvesztés nehezen vagy egyáltalán nem a *lehet*, illetve a *kell* igével alkotott konstrukciókban. A *kell*, *lehet*, *sikerül* és hasonló igék ezáltal a segédigéknek egy másik, személytelen ragozású prototípusát alkotják.

Mindezt figyelembe véve úgy tűnhet, nehéz megállapítanunk, mikor állunk szemben segédigével és mikor nem. Bár a jelen tanulmány célja nem elsősorban ennek a kérdésnek a megválaszolása, mégis jelentős támpontot adhat egy olyan szemlélet, amely a teljes konstrukciót, illetve az ahhoz kapcsolódó folyamatokat (azaz a szinkrón és diakrón szempontból vizsgált morfoszintaxist) is figyelembe veszi: A gyakoriság, a beférkőzés, vagy az állítmánykiegészítő *-nak/-nek* ragjának elvesztése mind utalhat a segédigés konstrukció jelenlétére.

5.4. Az auxiliarizáció összefüggései a szórendi jelenségekkel

Külön szót érdemelnek még a szórendiség, valamint a *-nak/-nek* rag megjelenésének, illetve elvesztésének a segédigei használattal való összefüggései. Elsőként kiemelendő, hogy azoknak az igéknek az esetén, amelyek összetett infinitívussal alkotott konstrukcióiban megjelent a *-nak/-nek* rag, szinte egyáltalán nem találkozunk beférkőző használattal: a *vágyik*, a *képtelen* és a *megszűnik* egyáltalán nem, a *képes* és a *szeret* összesen 9, illetve 5 alkalommal fordul elő az MNSz egészében igeikötő és infinitívusz között. Az állítmánykiegészítő *-nak/-nek* ragjának elvesztésével kapcsolatban pedig (amely az auxiliarizáció kísérőjelensége) az látható, hogy a szintaktikai változás, azaz a beférkőző használat megjelenése (például a *tetszik* és a *talál* ige esetében) megelőzi a ragvesztési folyamatot.

Az alábbi példák azt mutatják, hogy az általában beférkőző használatú személyes ragozású igék (például *mer*, *akar*, *próbál*, *bír*) esetén is előfordul olyan,

„főigei” használat, amelyben az infinitívuszt vonzó ige szemantikai önállósága kerül előtérbe; ez többnyire tagadásnál vagy felszólításnál, illetve az ige fókuszba kerülésekor fordul elő, csüggő helyzetben nem. Meglepő módon ilyenkor (de csak ilyenkor!) néha a *-nak/-nek* ragos állítmánykiegészítő is megjelenhet:

- (12)a. *Akar kicsinyesnek lenni, aztán lopni is akar.*
b. *Merjünk magyarnak lenni*
c. *mernek elgyengülni és érzelmesnek lenni*
d. *nem mersz férfinak lenni*
e. *tetszik, hogy mer liberálisnak lenni*
f. *De itt a földön is próbáljunk némiképp bölcsnek lenni.*
g. *Ha valaki meg van győződve valaminek a helyességéről, akkor bizonyos körülmények között nem bír nem vértanúnak lenni.*

6. Összefoglalás

A tanulmány fő célja a ragtalan, illetve *-nak/-nek* ragos összetett infinitívusok (állítmánykiegészítő + kopula infinitívusz) használati szabályszerűségeinek megállapítása volt. Az ehhez végzett szinkrón és diakrón szempontú korpuszvizsgálatok eredményei az infinitívuszt vonzó igék (és kopulás szerkezetek) egy részénél az állítmánykiegészítő *-nak/-nek* ragjának jelentős mértékű ingadozását mutatták ki. Ez az ingadozás történetileg két, ellentétes irányú folyamatból ered: egyes igék mellett az eredetileg *-nak/-nek* ragos állítmánykiegészítő ragjának lekopása, míg más igék mellett a rag megjelenése van folyamatban.

A különböző funkcionális elméletek eredményei alapján arra lehet következtetni, hogy a ragvesztés az összetett infinitívusz + (segéd)ige konstrukciók grammatikalizációs folyamatának része, az ellenkező irányú folyamatot pedig egy, a grammatikalizáció által kiváltott paradigmaütközés (személyes–személytelen kongruencia vs. segédigés–nem segédigés konstrukció) váltja ki.

A jelenség hátterének magyarázatát egy olyan segédige-felfogás tette lehetővé, amely az ige-segédige fokozatosságot több dimenzióban értelmezi és előtérbe helyezi: konceptuális síkon (a segédigés komplex állítmányok és más ige + főnévi igeneves szerkezetek elkülönítésekor), az aktuális használat, valamint a grammatikalizáció síkján.

Források:

MNSz = *Magyar Nemzeti Szövegtár*. <http://www.corpus.nytud.hu/mnsz>

TSz = *Magyar Történeti Korpusz*. <http://www.nytud.hu/hhc>

Hivatkozások

- Balogh Judit 2000. A tárgy. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 414–422.
- Bybee, Joan 2003. Mechanisms of change in grammaticalization: The role of frequency. In Brian D. Joseph – Richard D. Janda (szerk.) *The handbook of Historical Linguistics*. Malden, MA – Oxford, Blackwell. 602–623.
- Dalmi, Gréte 2005. *The Role of Agreement in Non-finite Predication*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.
- Dér Csilla Ilona 2008. Önálló nyelvváltozás-e a degrammatikalizáció? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 121–161.
- Diewald, Gabriele 1999. *Die Modalverben im Deutschen. Grammatikalisierung und Polyfunktionalität*. = *Reihe Germanistische Linguistik* 208. Tübingen, Max Niemeyer.
- É. Kiss, Katalin – Henk van Riemsdijk (szerk.) 2004. *Verb Clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.
- Haiman, John 1985. *Natural Syntax: Iconicity and Erosion*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Heine, Bernd 1993. *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. New York – Oxford, Oxford University Press.
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*: 49–103.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 75–136.
- Kenesei, István 2001. Criteria for auxiliaries in Hungarian. In István Kenesei (szerk.) *Argument Structure in Hungarian*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 73–106.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Keszler Borbála – Lengyel Klára 2008. *Ungarische Grammatik*. Hamburg, Helmut Buske Vlg.
- Kiefer Ferenc 1986. A modalitás fogalmáról. *Nyelvtudományi Közlemények* **88**: 3–38.
- Kugler Nóra 2000a. Az alany. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 405–413.
- Kugler Nóra 2000b. Az igeragozás. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 104–122.
- Lehmann, Christian 1985. Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change. *Lingua e Stile* **20**: 303–318.
- Lengyel Klára 1995. Átmeneti kategóriák a nyelv különböző szintjein. *Magyar Nyelvőr* **119**: 310–333.
- Lengyel Klára 2000a. A segédigék és származékaik. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 254–260.
- Lengyel Klára 2000b. *Az igenevek helye a szófaji rendszerben* (= Nyelvtudományi Értekezések **146**). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mayerthaler, Willi 1987. System-independent naturalness. In Wolfgang U. Dressler – Willi Mayerthaler – Oswald Panagl – Wolfgang Ulrich Wurzel (szerk.) 1987. *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 25–58.
- M. Korchmáros Valéria 1997. Ige vagy segédige? In Büky László (szerk.) *Nyíri Antal kilencvenéves*. Szeged, JATE. 109–123.
- Modrián-Horváth Bernadett 2009. Gesichtspunkte zu einer funktionalen Typologie der ungarischen Infinitiv regierenden Hilfsverben. *Acta Linguistica Hungarica* **56/4**: 405–439.
- Pelyvás Péter 1998. A magyar segédigék és kognitív predikátumok episztemikus lehorgonyzó szerepéről. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged, JATE. 117–132.
- Rákosi, György 2004. Infinitival clauses as syntactic subjects in Hungarian. In Sylvia Blaho – Luis Vicente – Mark de Vos (szerk.) *Proceedings of Console XII*. 65–80.
[http://www.sole.leidenuniv.nl/content_docs/ConsoleXII2003pdfs/rakosi-2003.pdf]
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. A magyar segédige + igenév szerkezet szemantikája. *Magyar Nyelvőr* **133**: 373–393.

- Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 17–58.
- Traugott, Elizabeth Closs 2003. Constructions in grammaticalization. In Brian D. Joseph – Richard D. Janda (szerk.) *The handbook of Historical Linguistics*. Malden, MA – Oxford, Blackwell. 624–647.
- Wittgenstein, Ludwig 1953/1989. *Philosophische Untersuchungen*. In L. Wittgenstein *Werkausgabe Bd. I*. Frankfurt a. M., Suhrkamp.
- Wurzel, Wolfgang U. 1987. System-dependent morphological naturalness in inflection. In Wolfgang U. Dressler – Willi Mayerthaler – Oswald Panagl – Wolfgang Ulrich Wurzel (szerk.) 1987. *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 59–98.